

Kerk en dekolonisering

Idesbald Goddeeris

Terwijl dekolonisering zich op veel domeinen van de samenleving aan het manifesteren is, blijft de Kerk grotendeels op de achtergrond. De experts van de Congocommissie hebben het in hun conclusies over een cruciale rol en een historische verantwoordelijkheid van de Kerk, maar geven toe dat die in hun rapport slechts zijdelings aan bod komt (blz. 402). Van alle koloniale monumenten die de voorbije jaren onder vuur werden genomen, is er maar één van een missionaris: het standbeeld voor Constant De Deken in Wilrijk. Na een jarenlange campagne kreeg het in 2015 een infobord met historische context. Desondanks was het tijdens het Black Lives Matter-protest van juni 2020 opnieuw het mikpunt van vandalisme en protestacties.

Deze geringe aandacht voor de Kerk deed me het boek *Missionarissen: geschiedenis, herinnering, dekolonisering* schrijven (LannooCampus 2021). Ik stelde vast dat er in Vlaanderen veel meer monumenten, straatnamen en herinneringsplaten zijn voor missionarissen dan voor Leopold II en zijn Congo-pioniers, maar dat die niet in vraag worden gesteld. Integendeel, Vlaanderen blijft zijn missionarissen op handen dragen. Ruim een halve eeuw na de dekolonisatie en het begin van de secularisering is dat opmerkelijk.

In mijn boek werk ik die observaties uit. Het bevat een beknopt overzicht van de Belgische missie-geschiedenis, zowel in Congo als daarbuiten. Vervolgens onderzoekt het de herinnering aan missionarissen tijdens en na de koloniale periode. In het eerste en laatste hoofdstuk wordt teruggekoppeld naar de debatten van vandaag: moeten we missionarissen dekoloniseren?

In deze bijdrage bouw ik daarop voort en sta ik stil bij de manieren waarop de Kerk vandaag aan het dekoloniseren is. Ik vertrek daarbij van de meest recente bronnen, zoals de reacties op mijn boek in

de media en in kerkelijke kringen, en de aanbevelingen in het expertenrapport van de Congocommissie, dat op 27 oktober 2021 werd gepubliceerd op de website van de Kamer en op 22 november werd voorgesteld aan de bijzondere parlementaire commissie. Bij de selectie van de reacties – en dus van de bronnen van deze bijdrage – ben ik zo volledig mogelijk geweest en heb ik zeker oog gehad voor hun representativiteit.

Uiteraard ben ik betrokken partij, en is deze bijdrage geen analyse *sine ira et studio* maar een reflectie van iemand die actief participeert in het proces. Sommigen stellen mij voor als een radicale activist, maar in feite neem ik in het debat geen expliciete positie in. Ik probeer de verschillende meningen te overschouwen, hun achtergronden te begrijpen en de nood aan multiperspectiviteit te benadrukken. Of zoals Guido Vanheeswyck besloot in zijn recensie: “een grondige lezing leert dat dit boek heel genuanceerd is, sterk wetenschappelijk onderbouwd en min of meer neutraal van toon.”

Media-aandacht

Missionarissen: geschiedenis, herinnering, dekolonisering kreeg meteen veel persaandacht. Verschillende dagbladen publiceerden interviews. Opvallend is dat zij dat deden onder sensationele titels. *Het Nieuwsblad* (6 okt 2021) plaatste op de voorpagina een schilderij van Damiaan en kopte “Was De Grootste Belg een koloniale onderdrukker?”. Het eigenlijke artikel een paar bladzijden verder titelde onomwonden: “Ook pater Damiaan draaide mee in een systeem van uitsluiting”. Diezelfde dag bracht *Knack* een uitgebreid interview, met opnieuw een citaat over Damiaan als headline: “Wuif kritiek op Damiaan niet weg als woke”.

Andere kranten trokken de aandacht met even sensationele thema's. *Het Belang van Limburg* ging de erotische kant op met “De missionarishouding is een urban legend” (9 okt). De West-Vlaamse katern van *Het Nieuwsblad* focuste op het racisme van sommige missionarissen: “Histo-

ricus plaatst vraagtekens bij verering 'racistische' missionaris uit Ardooië" (9 okt). Ook *De Krant van West-Vlaanderen* zoomde in het artikel "Moet de pater op zijn voetstuk blijven staan?" (22 okt) vooral in op de Ardooise missiebisshop Victor Roelens, van wie ik in mijn boek een paar racistische uitspraken had geciteerd.

Het was evenwel vooral de kritiek op Pater Damiaan die de gemoederen bedaarde. Gwendolyn Rutten, de voormalige voorzitter van Open-Vld en huidige burgemeester van Aarschot (niet zo ver van Damiaans geboorteplaats Tremelo), tweette naar aanleiding van de artikels in *Het Nieuwsblad* en *Knack*: "Vanwaar de drang om onze geschiedenis te wissen? Waarom die zelfdestructie? Damiaan ging op het woeste schiereiland Molo-kai tussen melaatsen wonen en werd ook zelf ziek. Dat verdient meer dan een standbeeld, dus stop met die onzin". In een opiniestuk in *De Standaard* twee dagen later zette ze haar standpunt kracht bij. Haar uitspraken toonden echter vooral dat ze het boek niet aandachtig gelezen had. "Ik ben het niet eens met een aanpak die het verleden louter beoordeelt volgens de standaarden van vandaag" schreef ze, terwijl ik onder meer op blz. 122 ervoor pleit om citaten in hun tijdscontext te plaatsen. Rutten stelde ook: "Ik heb het er moeilijker mee dat de historicus de aanval op missionarissen als groep" – doorheen mijn boek benadruk ik net de grote diversiteit van missionarissen. Of, alweer volgens Rutten, "Het is verkeerd om Kuifje, Winston Churchill of nu ook pater Damiaan te cancelen of – met wat meer nuance – te corrigeren" – ik roep niet op om het verleden te wissen, maar alleen om meer bewustzijn te tonen van zijn complexiteit. En ten slotte: "Als Goddeeris werkelijk denkt dat de meeste mensen informatieborden of boeken 'toch niet lezen', onderschat hij ons allemaal". Ik blijf echter bij mijn mening. In mijn boek staaf ik die met het bord op het Patrice Lumumbasquare in Brussel. Al meer dan drie jaar staat daar dat Lumumba de "Eerste Minister van de Congo-Vrijstaat" was (blz. 161). Doordat niemand die fout opmerkt, mag je je terecht afvragen hoeveel mensen zulke borden lezen.

In feite is het verontrustend dat politici van partijen die zich als niet-populistisch profileren, nieuwe wetenschappelijke publicaties zo ongefundeerd wegschuiven. Rutten kreeg echter tegenwind in *De Standaard*. Diezelfde dag nog voorzag Marc Reynebeau haar van een repliek. Een dag later traden Olga Van Oost en Roel Daenen, respectievelijk de algemeen directeur en de coördinator communicatie van FARO, het steunpunt voor de cultuur-erfgoedsector, hem bij in een opiniestuk.

Ook internetmedia lieten *Missionarissen* niet onopgemerkt voorbijgaan. In *Doorbraak* (2 okt) noemde Frans Crols het "een goed en mooi boek". Hij had zijn eigen redenen om het te waarderen. Crols legde de nadruk op de flamingante sympathieën van veel Vlaamse missionarissen, citeerde de talrijke racistische karaktertrekken die Victor Roelens de Congolezen toedichtte en stak de draak met wat hij het kringloopkatholicisme noemde: de missionering door geestelijken uit het Zuiden in België. In *De Wereld Morgen* (18 okt) vond Lucas Catherine dan weer dat het boek "niet aan dekolonisering van de geschiedenis [doet]. Goddeeris vermeldt wel dat er een verband bestaat met de 'Europese expansiedrang', maar gaat er niet echt op in." Catherine staaft dat met voorbeelden uit zijn eigen interessevelden, met name islam en dekolonisering. Hij mist de context rond Willem van Rubroek (die naar China trok om de zevende kruistocht te redden), wijst op het ontbreken in het boek van Nicolaas Cleynaerts (die echter eerder als islamist dan als missionaris bekend staat), wijdt uit over bepaalde missiecongregaties in de strijd tegen Congolese moslims, betreurt dat het Congomonument in het Jubelpark niet in het boek wordt vermeld (ik besprak het in een eerdere publicatie) en geeft ook aanvullingen bij de acties tegen koloniale monumenten en straten waar hij zelf aan deelnam. Opvallend is dus dat naast Crols ook Catherine het boek met een eigen bril las. Het verklaart waarom het Vlaamsgezinde *Doorbraak* een positieve bespreking publiceerde en het onafhankelijke en links-progressieve *De Wereld Morgen* kritischer was, terwijl je het omgekeerde zou verwachten, met name dat een rechts blad een boek over dekolonisering zou bekritisieren en een links tijdschrift het zou toejuichen.

Kerkelijke reacties

Ook in kerkelijke middens kreeg *Missionarissen* veel aandacht, mede omdat het verscheen begin oktober, de traditionele missiemaand. *Kerk en leven* publiceerde een interview op 6 oktober; het christelijke opinieweekblad *Tertio* deed hetzelfde op 20 oktober 2021. Beide artikelen gingen de voor de Kerk misschien wat moeilijke onderwerpen niet uit de weg: de evolutie van herinnering, de paradoxen van missionarissen, het propagandistische karakter van missie, etc. Evenmin negeerden ze de thema's van Pater Damiaan en dekolonisering.

Kerknet.be – het portaal van de Katholieke kerk in Vlaanderen, waar onder meer *Kerk en leven* digitaal verschijnt – liet het daar niet bij en vroeg ook twee voormalige missionarissen om een reactie. Op 9 oktober publiceerde het een interview met Jeanne Devos, een zuster van De Jacht die van 1963 tot 2017 in India werkte en bekend werd voor haar emancipatiebeweging voor huispersoneel. Een week later volgde Wauthier de Mahieu, een jezuïet die van 1959 tot 1990 in Congo verbleef.

Jeanne Devos was heel genuanceerd. Ze betreurde dat Damiaan werd omschreven als een radertje in de koloniale machine, maar noemde Damiaan toch ook “een kind van zijn tijd”. Ze wees op de goede bedoelingen van individuele missionarissen – “de mensen het beste brengen” – en benadrukte dat missionering onderhevig was aan evolutie, ook tijdens haar leven. Ze stelde verder dat missionarissen de positieve waarden ontdekten van andere culturen en die lieten domineren. Al bij al vond Devos het goed dat “we samen reflecteren over wat een juiste missiehouding en antwoord is vandaag.” Ze had begrip voor het protest tegen koloniale beelden, maar “maak daar geen identiteitsdebat van”. En ze vertelde dat ze zelf niet gelukkig was geweest met het Jeanne Devosplein in Leuven en had voorgesteld om dat het Solidariteitsplein of Waardigwerkplein te noemen.

Op de vraag of de stelling dat missionarissen Afrikanen een minderwaardigheidscomplex bezorgden en hen een westerse cultuur, vreemde religie

en eurocentrisch wereldbeeld oplegden, overdreven is, antwoordde Devos diplomatisch dat ze geen ervaring had met Afrika. Wellicht daarom interviewde kerknet.be ook een voormalig missionaris in Congo. Wauthier de Mahieu was minder genuanceerd en noemde het een “pijnlijk verwijt” dat missionarissen hebben bijgedragen aan de kolonisatie. Hij weerlegde het met anekdotes die er niet toe doen: “Hebben zij daar kwaad gedaan? Wat geloofsoverdracht betreft, was hun werk een slag in het water, maar ze zetten zich enorm in om de leefomstandigheden van de mensen te verbeteren. Zo reden ze eens 1000 km naar de grens met Angola om boskoeien te kopen voor de Komo.” Ook betreffende zijn eigen rol nam hij afstand van het kolonialisme – “Zelf vond hij het zinvoller om naar de stad te trekken, waar de harmonie verzoek was en waar Jezus hen andere waarden kon aanreiken dan geld en macht”, zonder erbij stil te staan dat de moderne stad ook een gevolg was van de Europese aanwezigheid.

Tegelijk erkende Wauthier de Mahieu zekere inzichten: “Even pijnlijk, maar mogelijk wel correct, is de vaststelling dat missionarissen mee verantwoordelijk zijn voor het minderwaardigheidscomplex dat Afrikanen werd bezorgd door een eurocentrisch wereldbeeld, cultuur en geloof op te dringen. ‘We vertrokken naar Congo met de idee om de mensen de beschaving te brengen. Bij onze verantwoordelijken leefde de overtuiging dat de antieke Aziatische cultuur veel hoogstaander was en een verfijndere aanpak vereiste dan de Afrikaanse, die grotendeels oraal was.’” Andere keren toonde hij zich onbewust paternalistisch of superieur, bijvoorbeeld als hij vertelt over zijn Afrikaanse confraters: “Daar waar hij als missionaris deelgenoot wilde zijn van mensen, stelden de jonge Congolese broeders zich op als model. Hun (Congolese) oversten zagen daar geen probleem in” (zie hierover ook een meer gedetailleerd interview op [youtube.com/watch?v=Z5sEIEU231Q](https://www.youtube.com/watch?v=Z5sEIEU231Q), waar hij zijn worsteling daarmee uitlegt).

Ook buiten kerknet.be kwamen er reacties. Ruben Boon, de projectleider van Damiaan Vandaag, stuurde op 6 oktober een persbericht dat mee werd

ondertekend door de burgemeester van Tremelo en de voorzitter van de Raad van Bestuur van het Damiaanmuseum. Hij had uitgebreid oog voor verkeerde voorstellingen in het verleden: Damiaan was te veel geportretteerd als heilige in plaats van als mens, als een eenzame held in plaats van als een netwerker. Hij erkende ook dat “Damiaan opvattingen en vooroordelen [koesterde] die als paternalistisch en racistisch kunnen bestempeld worden”. Maar ook Boon onderstreepte dat Damiaan geleidelijk veranderde en met respect over de Hawaïanen begon te spreken. Bovenal riep hij op tot een meerstemmig debat en veroordeelde hij de sensationele polemieken (<https://damiaanvandaag.be/archieven/4064>; zie ook *Faro. Tijdschrift over cultureel erfgoed* dec 2021).

Alles bij elkaar is duidelijk dat kerkelijke middens doordachter reageerden dan reguliere media. Terwijl de laatste uit waren op sensatie, ontvingen religieuze kringen de nieuwe inzichten met nuance en open debat. Deze verschillende houdingen spruiten mogelijk voort uit de posities die beide groepen innemen: de Kerk is in het defensief gedrongen, de media willen de aandacht trekken. De provocerende quotes over Damiaan, het missionarissenstandje of het racisme zijn echter niet helemaal onschuldig. Zij blijven hangen, framen het onderzoek en voeden de polarisatie, terwijl het in het dekoloniseringsproces net belangrijk is om zoveel mogelijk mensen mee te krijgen.

Overigens staan niet alle geestelijken en oud-missionarissen op dezelfde lijn. Serge Desouter, die van 1968 tot 1983 als missionaris in Rwanda werkte en van 1990 tot 2000 het Comité van de Missionerende Instituten leidde (dat alle Belgische missionarissen overkoepelt), schreef een lezersbrief in *Nuntiuncula*, het blaadje van de Belgische Witte paters (nr. 726 van november 2021). Hij ging daarin te keer tegen “politiek correcte intellectuelen” en een “verlichte elite van deze zichzelf hatende beweging in de westerse maatschappij” en was verbijsterd dat “hierover zelfs in kerkmiddens kritiekloze besprekingen verschenen”. Desouter sprak zichzelf echter tegen. Hij stelde dat “het onjuist [is] missie en

kolonisatie zomaar te laten samenvallen als één onafscheidelijk geheel”, maar gaf wat verder toe “Daarmee wil ik zeker niet beweren dat er geen band bestond tussen de koloniale overheid en de toenmalige missionerende Kerk”. Zijn verduidelijking is oprecht: “Maar er was wel heel wat meer en dat mis ik in het boek.”

Naar een dekolonisering van de Kerk?

Ook op lokaal niveau kwamen er reacties. Sommige mensen contacteerden mij met aanvullingen bij mijn lijst van markers voor missionarissen in Vlaamse openbare ruimte, zoals herdenkingsborden aan de kerken van Adegem, Denderwindeke (zelfs twee) en Ham (teruggeplaatst in 2021), de Missieboomgaard in Zutendaal (in 1990 aangelegd en in oktober 2021 aangevuld met een monument), en de Jos Stroeykensstraat in Erps-Kwerps (naar een scheutist die in 1960 naar Congo trok en er in 1967 overleed). Rik Belmans, een Mechelse stadsgids die al in 2017 had gepubliceerd over het monument voor de China-martelaars Theotimus en Fredericus Verhaeghen, schreef een nieuw artikel in *Klapgat-Echo*, het tijdschrift van de plaatselijke gidsenbond. En de gemeenteraad van Mol boog zich op 9 december over de straat en het bord voor Emile Van Hencxthoven, de eerste overste van de jezuïetenmissie in de Congo-Vrijstaat.

Deze reacties blijven beperkt tot de publieke ruimte. Dekolonisering omhelst echter veel meer. Het gaat ook over thema's als erkenning en excuses, restitutie en herstelbetalingen. De Kerk heeft hier overigens al stappen gezet. In april 2017 las de Antwerpse bisschop Johan Bonny tijdens een hoorzitting in de Senaat een verklaring voor, waarin het Belgische episcopaat het leed erkende dat metissen uit de koloniale tijd hebben ondergaan en zijn verontschuldiging aanbood voor het aandeel dat de katholieke Kerk daarin had. Dat was exact twee jaar voor eerste minister Charles Michel hetzelfde deed in de Kamer.

Voor de experts van de Congocommissie is dat niet genoeg. Zoals hierboven al vermeld erken-

nen ze dat ze slechts zijdelings aandacht konden besteden aan de rol van de Kerk. Dat houdt hen echter niet tegen om de commissie aan te raden zich te buigen over mogelijke financieringsmechanismen voor herstelbetalingen, en te suggereren dat die zouden kunnen bestaan uit verplichte bijdragen van onder meer de Kerk en specifieke congregaties (blz. 481).

Nochtans zijn de experts niet unisono. Zana Etambala breekt een lans voor Arthur Vermeersch, een jezuïet (geen missionaris!) die in 1906 kritiek had geuit op Leopolds beleid ten aanzien van vacante gronden in Congo, enkele jaren later Congolezen een forum gaf om over zichzelf te schrijven, maar ook “pleitte voor een katholieke kolonisering” (blz. 79). Sarah Van Beurden vraagt meer middelen om de etnografische en vooral artisanale objecten in het bezit van missiecongregaties te valoriseren en te ontsluiten. Ze stelt dat sommige in aanmerking komen voor restitutie en dat congregaties hier mogelijk zelf interesse in hebben (blz. 383-385).

Nog een andere experte, Anne Wetsi Mpoma, gaat echter veel verder en pleit voor “een strafrechtelijk onderzoek, en misschien zelfs een sociologisch onderzoek” naar seksueel misbruik: “men mag niet vergeten dat de missionarissen in Congo duizenden kinderen in internaten onder hun hoede hadden, zogenaamd om hen op te voeden, en die aan hun willekeur waren overgeleverd. Over sommige van die (bekende) missionarissen doen thans geruchten de ronde” (blz. 651). Ook de conclusies en aanbevelingen van de vijf historici alluderen op seksueel misbruik. Ze stellen dat hun raadplegingen weinig specifieke vragen over de rol van de Kerk voortbrachten, maar wel “een algemene wens om meer te weten te komen over de manieren waarop de katholieke kerk heeft geprofiteerd van haar rol in het koloniale project” en werken dat uit aan de hand van slechts één, en ongefundeerd voorbeeld: “De laatste decennia is er bijvoorbeeld een toenemende publieke bezorgdheid over de misbruiken die zich voordeden in verschillende religieuze instellingen, maar gelijkaardige zorgen of vragen werden op

enkele uitzonderingen na (nog) niet gesteld over de geschiedenis van de missionaire activiteiten in Centraal-Afrika” (blz. 405).

In mijn boek heb ik een hoofdstuk gewijd aan pedofilie en andere seksuele schandalen van missionarissen die de voorbije jaren aan het licht zijn gekomen. Het was het hoofdstuk dat bij enkele van mijn collega's de meeste kritiek opwekte. Ze wezen erop dat ik al bij al weinig cases kon aanbrengen en vertelden over bevriende ex-missionarissen die stelden dat er in hun scholen zeker geen misbruik plaatsvond. Het is een moeilijk onderwerp waarvan de ware toedracht en omvang wellicht voor altijd onbekend zal blijven. Bovendien leidt het thema van misbruik de aandacht af van de vraag naar de relatie tussen Kerk en kolonisering en draagt het weinig bij tot dekolonisering. Toch mogen de getuigenissen à décharge niet in de wind geslagen worden, ook al hebben zij de tijdsgeest niet mee. De bekende affaires tonen dat de Kerk ook al in de vroege twintigste eeuw geestelijken terugriep die over de schreef gingen.

Een ander hoofdstuk in mijn boek dat al bij al weinig aandacht heeft gekregen, is dat over de standbeelden in het buitenland. Belgische missionarissen worden in hun voormalige missiegebieden – ook buiten Congo – dankbaar herinnerd. In 2019 zette het bisdom van Kongolo het proces in gang om de negentien martelaren die er op 1 januari 1962 werden vermoord zalig te verklaren. In 2020 werd het lichaam van Joseph Hagendorens, een passionist die bisschop werd in Kasaï en in 1976 in België overleed, op vraag van zijn Congolese opvolger plechtig herbegraven in de kathedraal van Tshumbe. Deze voorbeelden tonen dat veel Congolezen op een positieve manier naar missionarissen terugkijken en dat dekolonisering dus veel complexer is dan het op het eerste zicht lijkt.

Dat geldt ook voor het debat in België. De hierboven geciteerde ex-missionaris Wauthier de Mahieu kan geen ongelijk gegeven worden als hij stelt dat: “De discussie over de standbeelden is een doekje voor het bloeden, waaronder we schuldgevoelens wegmoffelen en de echte uit-

dagingen onaangeroerd laten. We wijzen enkele zondebokken aan en onze levensstijl blijft gevrijwaard. De echte vraag is: hoe gaan we vandaag en in de toekomst met elkaar om? Hoe bestrijden we racisme en discriminatie vandaag? Hoe geven we eindelijk echt eerlijke handel vorm? Zou die benadering ook het vluchtelingenprobleem niet ten goede komen?"

Deze vragen zijn pertinent. Anderzijds mag de toekomst niet als bliksemafleider gebruikt worden voor de fouten van het verleden en zal het heden rustiger beleefd worden als de geschiedenis geen grote emoties meer oproept. Men kan nooit helemaal in het reine komen van het verleden, maar men kan moeilijke episodes wel verwerken door die te erkennen. Dat is dus de eerste stap die de Kerk – en bij uitbreiding de hele samenleving – moet zetten. Zij moet zich bewust tonen van de problematische aspecten van missi-

onering en kolonisering, en oog hebben voor de vele perspectieven.

Historici kunnen daarbij helpen. Tegelijk mag dekolonisering echter niet het enige prisma zijn om het verleden te bespreken. In een recensie op CongoForum (20 okt) wijst William Blondeel op het gevaar van zo'n kijk: "de historische reflectie van Goddeeris over de missie in de koloniale periode lijdt daaronder". Blondeel richt zich in zijn bespreking tot het zestal bladzijden over missionarissen in Congo, maar schrijft terecht dat de focus op de hedendaagse omgang met missies ten nadele gaat van het synthesegehalte. Hij doet ook verschillende suggesties voor verder onderzoek, en ik kan hem daarin alleen maar bijtreden. Niet alleen de herinnering, maar ook het verleden zelf is belangrijk. En dekolonisering kan ook plaatsvinden als dat verleden bestudeerd wordt in samenwerking met Congolese en andere niet-Europese historici.

Idesbald Goddeeris (KU Leuven) is gewoon hoogleraar geschiedenis en doceert vakken over koloniale geschiedenis, migratiegeschiedenis, mondelinge geschiedenis en de geschiedenis van India en Polen. Hij is verbonden aan de onderzoekseenheid MoSa (Moderniteit en Samenleving 1800-2000) en bestudeert de Vlaamse/Belgische/Europese omgang met andere regio's, vooral in de naoorlogse periode. Momenteel doet hij onderzoek naar de dekolonisering van de katholieke Kerk aan de hand van Belgische missionarissen en lokale geestelijken in India na 1947 en Congo na 1960. In 2021 publiceerde hij het boek Missionarissen : geschiedenis, herinnering, dekolonisering (LannooCampus).

